

อัฐฐมีบูชาเทศนา ภัณฑที่ ๑

ดิลักษณกถา (ภัณฑเช้า)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระธรรมเทศนาในอภิลักขิตกาลทางพระพุทธศาสนา

คณะธรรมยุต

จัดพิมพ์เผยแพร่

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อุปปาทา วา ภิภฺชเว ตถาคตาณํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตาณํ จิตฺตา ว สาธาตุ รมฺมญฺจิตฺตา รมฺมนิยามตา สพฺุเพ สงฺฆารา อนิจฺจา สพฺุเพ สงฺฆารา พุกฺคา สพฺุเพ รมฺมา อนตฺตาคิ.

บัดนี้ จะแสดงศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา

หนึ่ง ก็มุ่งอบรมให้เกิดปัญญา ความรู้ทั่วถึงในไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้น ไตรลักษณ์จึงเป็นหมวดปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นสิกขาชั้นสูงในพระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติธรรมในศีล ในจิต หรือ สมาธิ ก็พึงปฏิบัติในปัญญาสิกขา คืออบรมปัญญาให้เกิดในไตรลักษณ์อีกด้วย จึงจะเป็นการปฏิบัติออกจากทุกข์ด้วยประการทั้งปวง การปฏิบัติในศีลสิกขานั้น นำให้ออกจากทุกข์เพราะภัยเวรที่

ผสมปรุงแต่ง บรรดาสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายได้ชื่อว่าสังขารทั้งนั้น โดยย่อก็มี ๒ อย่างคืออุปาทินกสังขาร สังขารที่มีผู้ครอง อนุปาทินกสังขาร สังขารที่ไม่มีผู้ครอง สังขารที่มีผู้ครองอันเรียกว่า อุปาทินกสังขารนั้นก็ได้แก่ ร่างกายของมนุษย์และของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายซึ่งมีจิตใจครอง และโดยปรกติ ก็มีตัณหาครองอยู่ เพราะประกอบด้วยตัณหา อุปาทานยึดถือในสังขารของคน ๆ อยู่

ธาตุ ๕ เหล่านี้มาประชุมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขารทั้งหลายดังกล่าวมานั้น ก็แหละธาตุที่กล่าวนั้น ก็มุ่งถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะสำหรับเป็นเครื่องกำหนดรวบรวมสิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะอย่างเดียวกันเข้าด้วยกัน ดังเช่นสิ่งที่มีลักษณะแข็งแข็ง ก็รวมเรียกว่า ปฐวีธาตุ ธาตุดิน สิ่งที่มีลักษณะเิบอบาบ ก็รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ สิ่งที่มีลักษณะอบอุ่น ก็รวมเรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟ สิ่งที่มีลักษณะ

ต้องมึดคิดจับโน้นจับนี่มาคิดรวมกันเข้าปรุงเป็นเรื่องเป็นราวขึ้น ถ้าเป็นส่วนดี ก็เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร คือเป็นบุญ ถ้าเป็นส่วนชั่ว ก็เรียกว่าอปุญญาภิสังขาร คือเป็นบาป ถ้าเป็นกลางๆ ก็เรียกว่าอเนญชาภิสังขาร สังขารที่ไม่ห้วนไหวอันได้แก่สมาธิ ก็เป็นสังขารอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น แม้การปรกคิดหรือการคิดปรุง จับโน้นจับนี่มาคิดเป็นเรื่องเป็นราวต่างๆ ในทางดีบ้าง ในทางไม่ดีบ้าง

เป็นต้นเหล่านั้น ก็รวมเรียกว่าเป็นสังขารทั้งสิ้น บรรดาสังขารเหล่านี้มีลักษณะคือเครื่องกำหนดของคน ๆ โดยเฉพาะส่วนหนึ่ง และมีเครื่องกำหนดซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปอีกส่วนหนึ่ง และลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดโดยเฉพาะนั้น เช่นว่า ลักษณะรูปร่างหน้าตา สูง ต่ำ ดำ ขาว ถ้าเป็นวัตถุ ก็คือลักษณะสั้นยาว หรือมีรูปร่างอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น แต่ละสิ่งแต่ละประการ ย่อมมีลักษณะ

อนัตตลักษณะ ลักษณะที่กำหนดว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน รวมเป็น ๓ ลักษณะ เรียกว่าไตรลักษณ์ นี่เป็นลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดโดยทั่วไปแห่งสังขารทั้งปวง ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นสิ่งที่มีขึ้นและประจำอยู่แก่สังขารทั้งปวงเอง และก็เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงกำหนดให้รู้ได้ ถ้าไม่เป็นลักษณะที่มีประจำสังขารทั้งปวงที่ปรากฏอยู่แล้ว ใครๆ ก็กำหนดให้รู้ไม่ได้

เหมือนอย่างว่าจะมีชีวิตอยู่เรื่อยไป ก็มักจะรู้สึกเหมือนอย่างนี้ เพราะอะไร ก็เพราะยังมีตัณหาคือความต้นรนปรารถนา และอุปาทานความยึดถือ ฉะนั้นแม้รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยินจะรายงานให้ทราบถึงไตรลักษณ์ของสังขารทั้งปวง แต่ว่าจิตใจก็ยังไม่ยอมรับ เพราะฉะนั้น จึงเป็นวิสัยของปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้ตามความเป็นจริง มิใช่ทำให้รู้เกินความเป็นจริงหรือว่า ให้รู้ต่ำกว่าความเป็น

ข้อแรก สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง คำว่า ไม่เที่ยงนั้น ก็มีความหมายตรงตัวอยู่แล้วคือว่า ไม่ตั้งอยู่ยั่งยืน ที่ว่าไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนนั้น เพราะอะไร ก็เพราะว่าสังขารทุก ๆ อย่างนั้นเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไป ไม่มีสังขารอันไหนที่บังเกิดขึ้นแล้วก็เที่ยงยั่งยืนไม่มีดับ ต่างกันก็แต่ว่า จะตั้งอยู่นานหรือเร็วกว่ากันเท่านั้น ในที่สุดดับเหมือนกันหมด และในการที่ไม่เที่ยงคือไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนนั้น ก็มีความ

เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการพึงธรรมตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ คือวันที่เป็นที่พึงธรรม อันเวียนมาถึงเช้า ณ บัดนี้

อนึ่ง วันนี้เป็นวันที่ท่านกำหนดเป็นวันทำการบูชา ในการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ซึ่งเรียกว่าเป็นวันอัฐฐมีบูชา แต่วันวิสาขปุณณมี การประกอบการบูชาในวันนี้จะได้กระทำกันตอนค่ำ แต่ว่าตอนเช้านี้ท่านกำหนดให้

บุคคลก่อกัน เพราะว่าเมื่อปฏิบัติอยู่ในศีล ก็ย่อมเป็นผู้ระงับภัยระงับเวร ส่วนการปฏิบัติในสมาธิหรือจิต เป็นการบำบัดทุกข์ที่เกิดความฟุ้งซ่านแห่งจิต เพราะว่าเมื่อปฏิบัติในสมาธิ จิตก็ย่อมสงบตั้งมั่น ความทุกข์ที่จะพึงเกิดเพราะจิตฟุ้งซ่าน ก็ย่อมสงบไป แต่ว่าก็ยังมีความทุกข์ เพราะตัณหาอุปาทานคือความต้นรนปรารถนา ความยึดถือ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอวิชชาคือความไม่รู้ตามเป็นจริง

ส่วนสังขารที่ไม่มีผู้ครอง อันเรียกว่า อนุปาทินกสังขาร ก็ได้แก่ สิ่งทั้งปลายที่บังเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ตลอดจนถึงบ้านเรือนวัตถุหรือสิ่งทั้งหลายที่บุคคลเป็นผู้ปรุงแต่งก่อสร้างขึ้น ซึ่งไม่มีจิตใจครอง อีกนัยหนึ่ง นักธรรมบางท่านแสดงว่า สังขารที่มีตัณหาอุปาทานครองอยู่ ไม่ว่าจะจะมีวิญญานหรือไม่มีวิญญาน เรียกว่า อุปาทินกสังขาร ส่วนที่ไม่มีตัณหาอุปาทานครองอยู่ เรียกว่า

พัคไหว ก็รวมเรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม สิ่งที่มีลักษณะเป็นช่องว่าง ก็รวมเรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุอากาศ มุ่งถึงคุณลักษณะที่เป็นรวบรวมสิ่งทั้งหลายเข้าด้วยกันดังกล่าวมานี้ จึงเรียกว่าธาตุ และเมื่อพิจารณาลงไปอีก บรรดาสิ่งที่เรียกว่าธาตุเหล่านั้นก็ยังเป็นสังขารสิ่งทีผสมปรุงแต่งอยู่นั่นเอง ยังแยกออกไปได้อีก ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น เมื่อจะแยกให้ละเอียดก็จะเป็นสังขารไปหมดโดย

ก็เรียกว่าสังขาร เป็นสังขารทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง บรรดาสิ่งที่ผสมปรุงแต่งที่เรียกว่าสังขารดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยทั่วไป เป็นต้นว่า ร่างกายของทุก ๆ คนที่นั่งอยู่นี้ก็เป็นสังขาร เรียกว่าอุปาทินกสังขาร สังขารที่มีผู้ครองคือมีจิตใจและมีตัณหาอุปาทาน ความปรารถนายึดถือครองเป็นเจ้าของอยู่ด้วยกัน และภายนอกร่างภายนอกไป จะเป็นร่างกายของบุคคลอื่น สัตว์อื่น ซึ่งยังมี

เฉพาะตน ๆ ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลจึงกำหนดได้ดังเช่นว่า เมื่อเห็นกันและกัน ก็กำหนดกันได้ว่าเป็นคนนั้นเป็นคนนี้ เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เพราะเหตุอะไร? เพราะเหตุว่า แต่ละคนแต่ละสิ่งก็ย่อมมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดเฉพาะตน ๆ ทั้งนั้น อีกอย่างหนึ่งเป็นลักษณะที่เป็นทั่วไป คือสามัญญลักษณะ เป็นเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของสัตว์สังขารทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นสังขารของคน

ลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดสังขารทั้งปวงทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นวิสัยของปัญญาคือการพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง แต่โดยที่แท้ก็เป็นวิสัยของคาหุ อยู่ด้วยเหมือนกัน คือว่า คากก็เคยได้เห็น หูกก็เคยได้ยินถึงความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลาย กล่าวคือทุก ๆ คน ก็ย่อมเคยเห็นความเกิด ความแก่ ความตาย ถ้าเป็นวัตถุ ก็ย่อมจะเคยเห็นความประดิษฐ์ขึ้น

จริง แต่ว่าให้รู้เท่าความเป็นจริง คือว่าความเป็นจริงมีอยู่เท่าใด ก็ให้รู้ทันความเป็นจริงเท่านั้น ในการที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ความจริงนั้น ก็ต้องพิจารณาให้รู้เสียก่อนว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นอย่างไร สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ เป็นอย่างไร ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นอย่างไร ตามพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้น อันแปลความว่า

ไม่เที่ยงอยู่เสมอไป ไม่ใช่ว่าจะหยุดให้เที่ยงยั่งยืนอยู่เสมอแม้ชั่วครู่ชั่วขณะ ดังเช่นสังขารที่ประกอบด้วยชีวิตของบุคคลทุก ๆ คน มีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น แล้วก็มีความไม่เที่ยงคือมีความเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปโดยลำดับไม่หยุดยั้ง เหมือนอย่างน้ำที่ไหลเรื่อยไปโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนั้น ชีวิตของบุคคลจึงได้เลื่อนไป ๆ ทุกขณะวินาที โดยไม่หยุดยั้ง และก็เลื่อนไปหาความดับในที่สุด เพราะฉะนั้น

แสดงไตรลักษณ์ เป็นการทำความรู้ในธรรมดาแห่งสังขาร แม้สังขารของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ย่อมเป็นไปตามธรรมดา การพึงธรรมปรารถเรื่องนั้นนับว่าเป็นการปฏิบัติบูชาพระสัมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อเช้าแห่งวันวิสาขบูชาแสดงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ก็แหละปัญญาสิกขา ข้อที่สามนั้นโดยปริยาย

ฉะนั้น จึงมีข้อปฏิบัติต่อไปคือการปฏิบัติอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ดังที่กล่าวแล้ว จึงจะเป็นทางระงับความทุกข์ที่บังเกิดขึ้น เพราะอำนาจตัดหาอุปาทานได้ ไตรลักษณ์นั้น แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ลักษณะ แปลว่า เครื่องกำหนด ไตรลักษณ์จึงแปลว่า เครื่องกำหนด ๓ อย่าง เครื่องกำหนดนี้เป็นเครื่องกำหนดแห่งอะไร ก็คือเป็นเครื่องกำหนดสังขารทั้งปวง คำว่าสังขารได้แก่สิ่ง

อนุปาทินกสังขาร แต่ทั้งปวงเหล่านี้เรียกว่าสังขาร คือเป็นสิ่งผสมทั้งนั้น เพราะว่า จะเป็นสังขารอย่างไรก็ตาม จะต้องประกอบด้วยส่วนต่างๆ มาประชุมปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ และท่านก็บัญญัติเรียกสิ่งที่มาประชุมปรุงแต่งขึ้นว่าธาตุ ธาตุนั้น เดิมในพระพุทธศาสนา ก็แสดงว่ามี ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และต่อมาก็เดิมอากาศธาตุคือช่องว่าง ธาตุ ๔ หรือ

ลำดับ จึงได้แสดงสรุปเสียทีหนึ่งว่าสิ่งที่มีลักษณะอย่างนั้น ๆ เรียกว่าธาตุนั้น ๆ และเมื่อธาตุนั้น ๆ มาประชุมปรุงแต่งกันขึ้นก็เรียกว่าสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่งนี้เป็นการปรุงแต่งทางวัตถุ ส่วนความผสมปรุงแต่งทางจิตใจนั้น ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดที่ปรากฏเป็นเจตนากรรม ก็เรียกว่า สังขารเหมือนกัน เพราะว่าจะต้องมีเรื่องที่เกิด จะต้องมีความคิดมาประกอบกันเข้า และจะ

ชีวิตอยู่ ก็เป็นอุปาทินกสังขารทั้งนั้น และสิ่งทั้งหลายนอกจากนี้ก็ตามมองเห็นเป็นรูปต่างๆ ที่หูได้ยินเป็นเสียงต่างๆ ที่จมูกได้กลิ่นเป็นกลิ่นต่างๆ ที่ลิ้นได้ลิ้มรสเป็นรสต่างๆ ที่กายได้ถูกต้องเป็นโผฏฐัพพะ สิ่งที่ยากถูกต้องต่างๆ เหล่านี้ก็ล้วนเป็นสังขารทั้งนั้น เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่เป็นวิสัยของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คือหมายถึง มนะ ที่รับอารมณ์คือเรื่องของรูปเสียง

ของสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งเป็นอุปาทินนะ หรือว่าจะเป็นสังขารที่ไม่มีผู้ครอง จะเป็นภูเขา ต้นไม้ เป็นบ้านเป็นเรือน เป็นวัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งเป็นอนุปาทินนะ หรือว่าจะเป็นสังขารทางจิตใจอะไรหมดทั้งนั้น ก็มีลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดทั่วไปตามที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ๓ ประการ คือ อนิจจลักษณะ ลักษณะที่กำหนดว่าไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ คือลักษณะที่กำหนดว่าเป็นทุกข์

หรือว่าความแตกสลายไป สำหรับบุคคลทั่วไป ก็ย่อมเคยเห็นความแตกความดับของบุคคลอื่น แต่ว่าเมื่อจะพิจารณาน้อมเข้ามา ให้รู้ถึงความเกิดความแก่ ความตายของตนเองนั้น บางทีเป็นการยาก โดยมากมักจะเคยเห็นเป็นส่วนอดีตบ้าง เป็นส่วนอนาคตบ้าง คือเห็นว่าเกิดก็เกิดมาแล้ว ดายก็อยู่ข้างหน้าแต่ว่าบัดนี้ยังเป็นอยู่ ยังมีอยู่และก็รู้สึกเหมือนไม่เกิด เหมือนไม่ตาย เพราะรู้สึก

“พระตถาคต จะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งขึ้นแห่งธรรม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็ดำรงอยู่ คือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่า พระตถาคต ได้อุบัติขึ้นในโลก ได้ตรัสรู้ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม นั้นแล้ว ก็ทรงแสดงเปิดเผยให้รู้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ดังนี้

พิจารณาดูแล้วก็จะรู้สึกว่ เมื่อเป็นสังขารขึ้นแล้ว คือว่าเมื่อเกิดมีขึ้น ความมีขึ้นนั้นก็กลับเป็นความไม่มีไป แต่ว่าสำหรับเมื่อชีวิตยังมีอยู่นี้ ก็ยังมีสันตติคือความสืบทอดกันไป เช่นว่าเมื่อเกิดมาเป็นเด็กเล็กแล้วก็เลื่อนไปเป็นเด็กใหญ่ ความเป็นเด็กเล็กนั้นก็หายไป แต่ก็มีความเป็นเด็กใหญ่ขึ้นแทนที่ หายไปและเกิดขึ้นเลื่อนไปโดยลำดับ จนถึงความตาย ชาติสันตติคือความสืบทอดอีกต่อไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตร่างกายอันนี้ ก็กลายเป็นศพ เหลือแต่อัฐิ และในที่สุดอัฐินั้นก็จะสลายหายไปหมด ก็เป็นอันว่าไม่มี เดิมก็ไม่มี และในที่สุดก็กลับกลายเป็นไม่มี เพราะฉะนั้น ความที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ของชีวิตร่างกายของทุก ๆ คน เป็นเหมือนของที่ยืมเขามาถือว่ากรรมให้ยืมมา เมื่อสิ้นกรรมแล้ว ก็แปลว่าต้องใช้คืนไปแก่ธรรมดา ลักษณะดังที่กล่าวมานี้เป็นอนิจจลักษณะ ลักษณะที่เป็น

รูปปั้นพระพุทธรูป

เช่นกำหนดดูในบัดนี้ ร่างกายของคนในบัดนี้ ความคิดของคนบัดนี้ ทนอยู่คงที่สักขณะหนึ่งได้หรือไม่ อย่างชีวิตในวินาทีนี้จะสั่งให้คงที่ว่า จงหยุดอยู่ อย่าเพิ่งก้าวไปข้างหน้าสักหนึ่งวินาที จะเป็นไปได้หรือไม่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารก็เช่นเดียวกัน จะให้หยุดอยู่เพียงวินาทีเดียวได้หรือไม่ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็จะรู้สึกว่ามีไม่หยุด ชีวิตก็ดำเนินล้าหน้าไปทุกทีหยุดอยู่ไม่ได้

รูปปั้นพระพุทธรูป

นั้นรวมอยู่กับลักษณะที่หนึ่ง

ส่วนลักษณะที่สาม คืออนัตตลักษณะ ๆ เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ในที่นี้ ในบาลีแสดงว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ทำไม่จึงแสดงยกธรรม เพราะท่านกล่าวว่่าอนัตตานั้น มีแก่ทั้งสังขารและวิสังขาร สังขารก็ได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งดังกล่าวมาแล้วก็เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน วิสังขารคือสิ่งที่

รูปปั้นพระพุทธรูป

บุคคลไปยึดถือนั้นก็ด้วยอำนาจตัณหาอุปาทานของคนเท่านั้น แต่ก็ยึดถืออยู่ได้ชั่วครู่ชั่วคราว บางทีสังขารที่ยึดถือนั้นก็แตกสลายหลุดมือไปก่อน หรือบางทีผู้ยึดถือนั้นก็แตกสลายไปก่อน เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยแท้จริงแล้ว จึงเป็นของที่ว่างเปล่า เป็นของที่ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง เพราะว่าต้องเป็นไปตามคติธรรมดา แต่ว่าบุคคลมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก มีอุปาทาน ความ

รูปปั้นพระพุทธรูป

อีกว่านั้นก็สักแต่ว่าธาตุ และธาตุนั้นก็แยกออกไปได้อีก เพราะฉะนั้น ก็ไม่ใช่อัตตาคือตัวตน เมื่อพิจารณาไป ๆ ก็จะพบว่า อัตตาคือตัวตนนั้นอยู่ที่ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และอยู่ที่อุปาทานคือความยึดถือนั่นเอง มีตัณหาอุปาทานแผ่ไปในที่ใด อัตตาตัวตนก็แผ่ไปในที่นั้น ตัณหาอุปาทานเล็กโตเท่าไร อัตตาตัวตนก็เล็กโตเท่านั้น ตัณหาอุปาทานใหญ่โตมาก อัตตาตัวตนก็ย่อมใหญ่

รูปปั้นพระพุทธรูป

ปัญญาให้บังเกิดขึ้นในไตรลักษณ์ จึงเป็นทางที่จะผ่อนคลายตัณหา อุปาทาน ให้ลดน้อยถอยลง เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นการผ่อนปรนทุกขให้ลดน้อยถอยลงได้โดยลำดับ และปัญญาดังที่กล่าวมานี้ และผลที่จะบังเกิดขึ้น เช่นนิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสันติคิด วิมุคติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ก็ล้วนเป็นธรรมที่เป็นเหตุและผลที่บังเกิดขึ้น ไม่ใช่เป็นอัตตาตัวตนของใคร

รูปปั้นพระพุทธรูป

เมื่อจะเลื่อนไปที่ปล่อย แล้วก็ไปยึดในขั้นสูงขึ้นไปแล้วก็ปล่อยไปโดยลำดับ จนถึงที่สุด เพราะฉะนั้น ทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร เป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตน ท่านจึงแสดงว่า **สัพเพ ธมฺมา อนตตา** ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ด้วยประการฉะนี้

ไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓ ของสังขารทั้งปวง หรือสามัญญลักษณะ ๆ ที่

เครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย เป็นลักษณะที่หนึ่ง

ลักษณะที่สอง ทุกขลักษณะ คือลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ คำว่าทุกข์นั้น เข้าใจกันว่าเป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจ แต่ว่าสำหรับทุกข์ในที่นี้ ไม่ได้มีความหมายแคบเพียงเท่านั้น แต่ว่ามีความหมายกว้างกว่านั้น คือว่าทุกข์มีความหมายว่าทนอยู่ไม่ได้ทนยาก โดยความก็คือทน

รูปปั้นพระพุทธรูป

ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้สักขณะเดียว จึงเป็นทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์นี้ ดังได้กล่าวแล้วว่าอิงอยู่กับอนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง เพราะฉะนั้น ในที่บางแห่งจึงแสดงแต่อนิจจลักษณะ กับอนัตตลักษณะ ไม่แสดงทุกขลักษณะไว้ เพราะวา

รูปปั้นพระพุทธรูป

ไม่ใช่สังขาร อันหมายถึงตัวธาตุแท้ และโดยตรงก็หมายถึงนิพพานธรรม นี้เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน จะกล่าวถึงสังขารก่อน สังขารเป็นอนัตตามิใช่ตัวตนนั้นก็พึงกำหนดดูตามที่ท่านแนะไว้ คือว่าไม่เป็นไปในอำนาจคือสิ่งที่เป็นอัตตา คือตัวตนนั้น ควรเป็นไปในอำนาจของตนคือบังคับได้ แต่ว่าสังขารทั้งหลายนี้บังคับไม่ได้หมายความว่า เมื่อเกิดมาแล้ว จะบังคับว่าไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ

รูปปั้นพระพุทธรูป

ยึดถืออยู่ในสังขารทั้งหลายว่าเป็นเราเป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถืออยู่ดังนี้ ตัวความยึดถือนั่นเอง จึงเป็นตัวอัตตาเป็นตัวตน ซึ่งเป็นแต่เพียงความยึดถือไว้เท่านั้น แต่สังขารทั้งหลายนั้นหาเป็นอัตตาคือตัวตนดังที่ยึดถือนั้นไม่ เพราะอะไร ก็เพราะไม่เป็นไปในอำนาจดังที่กล่าวมาแล้ว นี่เป็นอนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตาอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งนั้น

รูปปั้นพระพุทธรูป

โตมาก ครอบคลุมออกไปทั้งหมด เพราะฉะนั้น ภาวะที่เรียกว่าอัตตา คือตัวตนนั้นจึงเท่ากับเป็นเงาของตัณหาอุปาทาน ซึ่งแผ่ออกไปในสังขารทั้งหลาย เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เห็นได้ว่า ความเป็นอัตตาตัวตนนั้น อยู่ที่ตัณหาอุปาทาน อันบังเกิดขึ้นจากอวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริง

เมื่อมาพิจารณาจับให้เห็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ

รูปปั้นพระพุทธรูป

เมื่อบรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นที่สุด นิพพานนั้นก็ไม่ใช่เป็นอัตตาคือตัวตนของใคร เพราะฉะนั้น วิสังขาร ธรรมมิใช่สังขาร อันได้แก่ธาตุแท้ คือนิพพาน ก็เป็นอนัตตาคือไม่ใช่ตน ธรรมทั้งหลายนอกจากนี้ เป็นต้นว่าโพชฃงค์ มรรค ตลอดจนถึงจิตเป็นต้น ก็เหมือนกัน ก็เป็นธรรมเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ๆ ในเบื้องต้นก็อาจจะยึดถือว่าเป็นอัตตาคือตัวตน ในเวลาปฏิบัติ แต่เมื่อจะพ้นจากขั้นหนึ่ง ๆ

รูปปั้นพระพุทธรูป

ทั่วไปแก่สังขารทั้งหลายทั้งปวงโดยที่แสดงมาโดยปริยายนี้ เป็นวิสัยของปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง การอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติในปัญญาสิกขา เป็นการผ่อนปรนกิเลส คือตัณหาอุปาทานเป็นทางผ่อนปรนความทุกข์ให้ลดน้อยถอยลง เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ จึงชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อผ่อนปรนกิเลสและกองทุกข์

อยู่ไม่ได้ สิ่งใดที่ทนอยู่ไม่ได้ อยู่คงที่ไม่ได้ สิ่งนั้นก็ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น สิ่งที่เป็นทุกข์คือทนยากทนอยู่ไม่ได้ ก็คือสิ่งที่ต้องถูกความเกิดและความดับบีบคั้นให้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้แหละเป็นทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ อิงอยู่กับอนิจจลักษณะ กล่าวคือเมื่อจะกำหนดทุกขลักษณะ ต้องกำหนดดูที่สังขารเป็นตอน ๆ ไปว่า ทนอยู่คงที่ได้หรือไม่

รูปปั้นพระพุทธรูป

สรุปเข้าไปอนิจจลักษณะแล้ว ดังบทที่สวดว่า **รูปี อนิจฺจํ เวทนา อนิจฺจา สลฺยา อนิจฺจา** **สฺขาร** **อนิจฺจา** **วิญฺญาณํ** **อนิจฺจํ** (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง) แล้วก็ไป **รูปี อนตตา** **เวทนา อนตตา** **สลฺยา** **อนตตา** **สฺขาร** **อนตตา** **วิญฺญาณํ** **อนตตา** (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน) ข้ามทุกข์ไปเสีย ก็เพราะว่าทุกขลักษณะ

รูปปั้นพระพุทธรูป

ไม่ให้ตาย ดังนั้นหาได้ไม่ สังขารก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายเป็นธรรมดา จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นการขัดแย้งกับอัตตา คือความเป็นตัวตนดังกล่าว เมื่อขัดแย้งกับอัตตาดังนี้ จึงเป็นของที่ว่างเปล่า เป็นของที่ไม่มีเจ้าของ เป็นของที่ว่างเปล่านั้น ก็คือว่าโดยที่แท้เป็นของที่ว่างเปล่าจากอัตตา คือตัวตน เป็นของที่ว่างเปล่าโดยแท้จริงไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง ส่วนที่

รูปปั้นพระพุทธรูป

ก็มาพิจารณาดู จับเอาความเห็นว่าเป็นอัตตาคือตัวตนของคนขึ้นมาแยก กล่าวคือทุก ๆ คนย่อมมีความรู้สึกอยู่ว่าเรามีเราเป็นคือว่า มีอัตตา ตัวตนอยู่ และอัตตาตัวตนนั้นอยู่ที่ไหน พิจารณาดูในเบื้องต้นก็จะเห็นว่าอยู่ที่สังขารนั่นเอง คราวนี้ ก็ยกสังขารขึ้นมาแยกออกเป็นส่วน ๆ คือว่าแยกธาตุออกไป ก็จะพบแต่ธาตุเท่านั้น ความยึดถือก็จะเลื่อนไปอยู่ที่ธาตุ ก็จับเอาธาตุขึ้นมาแยกพิจารณา

รูปปั้นพระพุทธรูป

ดังกล่าวมาแล้วโดยแจ่มชัดขึ้น ปัญญาที่ย่อมจะบังเกิดแจ่มชัดขึ้นโดยลำดับ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทา ความหน่ายในสังขาร เมื่อเกิดนิพพิทาความหน่ายในสังขารขั้นเท่าใด วิราคะ คือคลายคิด คลายยินดี จนถึงความสิ้นยินดี ความสันติคิดในสังขารทั้งหลายก็มากขึ้นเท่านั้น และเมื่อวิราคะ มีมากขึ้นเท่าใด ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ก็มีมากขึ้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น การอบรม

รูปปั้นพระพุทธรูป

ขึ้นไปแล้ว จะมัวยึดขั้นนั้นว่าเป็นอัตตา คือตัวตนอยู่ที่เลื่อนขึ้นไปไม่ได้ เหมือนอย่างว่าเรียนชั้นประถมสอง สอบชั้นประถมสองได้แล้วยึดถือชั้นประถมสองอยู่ ก็จะเลื่อนขึ้นไปประถมสามไม่ได้ การปฏิบัติธรรมก็เหมือนกัน เมื่อปฏิบัติได้ในขั้นหนึ่งแล้ว จะยังยึดถืออยู่ว่า เป็นเราเป็นตัวตนของเราอยู่ในขั้นนั้นแล้ว ก็เลื่อนไปไม่ได้ ต้องปล่อยให้เป็นอนัตตาในขั้นนั้น จึงจะเลื่อนชั้นสูงขึ้นไปได้

รูปปั้นพระพุทธรูป

ย่อมจะเป็นผู้ประสบความสำเร็จเบาบางแห่งกิเลสและกองทุกข์ ตามสมควรแก่ปัญญาที่เกิดขึ้น ตามสมควรแก่การปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

รูปปั้นพระพุทธรูป

หมายเหตุ : ทรงแสดง ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๐๕